

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.5>

ПОЗОВ Д.А.

ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ПРОЦЕДУРІ МЕДІАЦІЇ

SOURCES OF RELATIONSHIP REGULATION IN THE MEDIATION PROCEDURE

З науково-практичної точки зору розкрито зміст поняття «джерело (форма) регулювання відносин у сфері медіації», а також визначено дію нормативно-правових актів у сфері медіації України в часі. Доведено, що відносини під час процедури медіації в Україні регулюються нормативно-правовими актами (законом, підзаконними актами), а також договором (угодою) сторін, який має письмову чи усну форму. Піддано критиці норми Закону України «Про медіацію» в частині дотримання принципу юридичної визначеності. Установлено, що основним нормативно-правовим джерелом, спрямованим на регулювання відносин у сфері медіації, є закон та підзаконні акти, прийняті на виконання норм закону. Пропонується поділяти нормативно-правові джерела за сферою дії на внутрішньо-національні та міжнародні, які є чинними для України відповідно до ст. 9 Конституції. Звертається увага на те, що система джерел права як зовнішня форма вираження та об'єктивації права забезпечує належну охорону прав та свобод людини, регулювання суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову подальшого розвитку суспільства. Доведено, що Законом України «Про медіацію» закріплено пріоритет у застосуванні норм міжнародних договорів України перед нормами, які містяться у цьому Законі, якщо останні вступають у протиріччя з міжнародним договором. Дійшли висновку про те, що закони та інші нормативно-правові акти України у сфері медіації діють на всій території України і поширюються на всіх осіб, які тут перебувають, тобто відносини у сфері медіації регулюються однаково на всій території України. Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації джерел регулювання відносин, які виникають у процесі медіації. Теоретико-методологічну основу статті становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів.

Ключові слова: медіація, спір, конфлікт, права людини, джерела права.

From a scientific and practical point of view, the meaning of the concept of “source (form) of regulation of relations in the field of mediation” is revealed, and the effect of normative legal acts in the field of mediation of Ukraine over time is also determined. It has been proven that relations during the mediation procedure in Ukraine are regulated by normative legal acts (law, by-laws), as well as by a contract (agreement) of the parties, which has a written or oral form. The norms of the Law of Ukraine “On Mediation” have been criticized in terms of compliance with the principle of legal certainty. It has been established that the main regulatory and legal source of Ukraine, aimed at regulating relations in the field of mediation, is the law, as well as by-laws adopted to implement the norms of the law. It is proposed to divide normative legal sources by scope into domestic and international, which are valid for Ukraine in accordance with Art. 9 of the Constitution. Attention is drawn to the fact that the system of sources of law, as an external form of expression and objectification of law, ensures proper protection of human rights and freedoms, regulation of social relations, integrity of the legal system and law and order as a necessary prerequisite for the further development of society. It has been proven that the Law of Ukraine “On Mediation” establishes priority in the application

of the norms of international treaties of Ukraine over the norms contained in this Law, if the latter come into conflict with the international treaty. We came to the conclusion that the laws and other normative legal acts of Ukraine in the field of mediation are valid throughout the territory of Ukraine and apply to all persons who are in the territory of Ukraine, that is, relations in the field of mediation are regulated in the same way throughout the territory of Ukraine. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" regarding the definition and classification of sources of regulation of relations that arise in the mediation process. The theoretical and methodological basis of the article is a system of philosophical, general scientific and special methods designed to obtain objective, reliable results.

Key words: *mediation, dispute, conflict, human rights, sources of law.*

Вступ. Інститут медіації як альтернативна форма врегулювання спорів та конфліктів нині в Україні та світі набуває актуальності та є ознакою розвинутого громадянського суспільства, показником розвитку демократії, а також захисту прав і свобод громадян. Кожна країна світу, яка поряд із судовою та іншими формами захисту прав і свобод громадян, закріпила інститут медіації на офіційному рівні, зокрема на рівні законодавчого акта, передбачила матеріальний та процесуальний характер форми врегулювання відносин у процесі медіації, які склалися історично та увібрали найкращі міжнародні практики у сфері медіації.

Вважаємо, що становлення інституту медіації в Україні відповідає міжнародним та європейським стандартам розвитку права. Важливими і такими, що можуть бути надалі відображені в законодавстві України як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, є положення, що містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію у сімейних справах, Рекомендації № R(99)19 про медіацію у кримінальних справах, Рекомендації Rec(2001)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (2002)10 щодо цивільних справ, Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. із певних аспектів медіації у цивільних і комерційних справах тощо.

У преамбулі Закону України «Про медіацію» передбачено, що цей Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою [1]. Тобто цим Законом встановлено засади та порядок проведення процедури медіації в Україні. Тож пропонуємо дослідити норми цього документа в частині визначення джерел регулювання відносин у сфері медіації.

Слід також зазначити, що, хоча темі медіації приділено достатньо уваги в юриспруденції (Ж. Васильєва-Шаламова, О. Кармаза, О. Кірдан, Д. Кушерець, С. Коросд, Н. Крестовська, Л. Логущ, Н. Мазаракі, Т. Подкованко, Ю. Притика, С. Сулейманова, Н. Троцюк, Т. Федоренко, Н. Шишка та ін.), науці бракує комплексних робіт із дослідження джерельної бази процесу медіації, оскільки науковці зазвичай розкривають тему джерел регулювання відносин у сфері медіації в контексті загальних питань медіації або зовсім оминають її увагою. Проте для юриспруденції важливо визначити місце нормативно-правових джерел процесу медіації в системі права України, а також установити вектор розвитку українського законодавства.

Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо визначення та класифікації джерел регулювання відносин, які виникають у процесі медіації. Для досягнення поставленої мети реалізовано такі завдання, як аналіз джерел регулювання відносин у процесі медіації в теоретичній та практичній площині, їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» (далі – Закон) медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Разом з тим серед науковців немає єдності в розкритті змісту терміна «медіація» [2]. Узагальнивши їхні наукові висновки, зазначимо, що медіація – це процес, який сприяє швидкому розв'язанню конфлікту чи спору, у якому саме сторони, а не медіатор, пропонують варіанти вирішення проблеми, ухвалюють взаємовигідне рішення та відповідають за його виконання. Відносини щодо організації та порядку вчинення дій у процесі медіації регулюються, як правило, нормами законодавства, якщо інше не визначено законом. Тож ідеться про джерела права у формальному (юридичному) значенні, які поділяються на внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні) [3].

В юриспруденції доведено, що саме система джерел права, як зовнішня форма вираження та об'єктивація права, забезпечує належну охорону природних прав людини, регулювання різноманітних суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову подальшого розвитку суспільства [4]. Слід погодитися з думкою вчених, що кожна країна має достатньо розгалужену та специфічну джерельну базу, яка складалася історично.

Отже, ст. 2 Закону передбачено, що законодавство про mediaцію ґрунтується на Конституції і складається із цього Закону та інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж ті, що встановлені Законом, застосовуються правила міжнародних договорів України. Тобто ця стаття Закону визначає систему законодавства у сфері mediaції, вказуючи на джерела (форми) права в юридичному значенні, основу яких становить Конституція України.

Відповідно до ст. 1 Конституції Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції). Тож складно заперечити науковцям у тому, що Конституція визначає пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплює принципи соціальної справедливості, стверджує демократичний і гуманістичний вибір народу України, чітко засвідчує прихильність України до загальноновизнаних норм міжнародного права [5], устанавлює вектор розвитку законодавства України.

Загальновідомо, що Конституція України є підґрунтям Закону та інших законодавчих актів у сфері mediaції України, які приймаються на її основі. Проаналізувавши її норми, зазначимо, що важливе значення для формування законодавства у сфері mediaції має, зокрема, розд. II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», окремі положення якого були деталізовані в Законі. Так, наприклад, ст. 4, 5, 8, 18 та ін. Закону, в яких закріплено принципи mediaції, права та обов'язки сторін mediaції, деталізують зміст норми ст. 21 Конституції, яка передбачає, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах; ст. 11 Закону – норми ст. 42 Конституції, оскільки Законом визначається, що медіатор може бути фізичною особою – підприємцем; ст. 9 та 10 Закону – норми ст. 43 Конституції, на підставі якої держава створює умови для того, щоб кожен, хто бажає, відповідає та пройшов відповідну підготовку, міг працювати медіатором платно чи безоплатно.

Слід також зазначити, що, учиняючи процесуальні дії у процесі mediaції, суб'єкти відносин mediaції враховують припис ст. 19 Конституції України, за яким правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Так, наприклад, суд на час проведення mediaції, але не більше ніж 90 днів із дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі, повинен зупинити провадження у цивільній справі, оскільки такі дії передбачено Цивільним процесуальним кодексом України.

Таким чином, відповідно до ст. 2 Закону систему законодавства у сфері mediaції становлять Конституція, цей Закон, інші закони, чинні міжнародні договори України, а також підзаконні нормативно-правові акти України. Звертаємо увагу на те, що Конституційний Суд України розтлумачив термін «законодавство». До нього входять закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції та законів України (рішення Конституційного Суду України у справі про тлумачення терміна «законодавство» від 09.07.1998 № 12-рп/98).

Водночас основним нормативно-правовим актом України у сфері mediaції є Закон, який визначає основні правові засади та загальний порядок проведення mediaції у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також у справах про адміністративні правопорушення та в кримінальних провадженнях. Особливості проведення mediaції у конкретних видах суспільних відносин визначаються в інших законах України. Так, наприклад, у ст. 2221 Кодексу законів про працю України передбачено, що трудовий спір між працівником і власником або уповноваженим ним органом незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом mediaції відповідно до Закону України «Про mediaцію» з урахуванням

особливостей, передбачених цим Кодексом. Тобто особливості проведення медіації в трудових спорах визначено в спеціальному нормативно-правовому акті – Кодексі законів про працю України.

Принагідно зазначимо, що нами проаналізовано норми Закону на предмет їх відповідності принципу юридичної визначеності та запропоновано відповідні зміни, які, на нашу думку, на сьогодні також є актуальними [6].

Здійснивши аналіз норм національного законодавства, доходимо висновку, що до законів, які визначають особливості врегулювання відносин у сфері медіації, відносяться Кодекс законів про працю України, Цивільний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Земельний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, закони України «Про нотаріат», «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про третейські суди», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про судовий збір», «Про соціальні послуги» та ін.

До підзаконних актів, які регулюють відносини медіації та прийняті на виконання норм законів, належать, зокрема, постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2022 № 990 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо деяких питань забезпечення надання послуг з медіації системою безоплатної правової допомоги», постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2020 № 445 «Деякі питання надання послуг посередництва (медіації) адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу», накази Національного агентства України з питань державної служби від 20.06.2022 № 47-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в органах місцевого самоврядування», від 20.06.2022 № 46-22 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи з конфліктами в державних органах» тощо.

Щодо міжнародного законодавства у сфері медіації зазначимо, що 2019 року Україна підписала Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (Сінгапурська конвенція, Singapore Mediation Convention), яка нині перебуває на стадії ратифікації. Ця Конвенція застосовується до угод, які досягнуті в результаті медіації та укладені сторонами в письмовій формі з метою врегулювання комерційного спору («Світові угоди») і в момент свого укладання є міжнародними, тому що:

а) або комерційні підприємства принаймні двох сторін мирової угоди перебувають у різних державах;

б) або держава, у якій знаходяться комерційні підприємства сторін мирової угоди, не є ні державою, в якій виконується значна частина зобов'язань за мировою угодою, ні державою, з якою найбільш тісно пов'язаний предмет мирової угоди.

Водночас Конвенція не застосовується до мирових угод: а) укладених для врегулювання спорів, що виникають із правочинів, учинених однією зі сторін (споживачем) в особистих, сімейних чи домашніх цілях; б) що стосуються сімейного, спадкового чи трудового законодавства (ст. 1). Сторонами Конвенції, крім України, є Китай, Колумбія, Конго, Еквадор, Грузія, Гренада, Індія, Ізраїль, Мальдіви, Чорногорія, Філіппіни, Туреччина, США та інші держави. Це – одна з перших багатосторонніх міжнародних конвенцій у сфері медіації, яка спрямована на визнання і забезпечення дотримання правочинів за результатами медіації.

Відповідно до ст. 13 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, ратифікованої Законом України від 03.08.2006 № 69-V, для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, Сторони сприяють здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використанню їх для досягнення угоди у відповідних випадках, визначених Сторонами. Тобто багатостороннім міжнародним договором, чинним для України, передбачено врегулювання спорів у сфері сімейних відносин за допомогою судових або інших альтернативних форм.

Також важливими для України як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство в Європейському Союзі, є положення, що містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію в сімейних справах, Рекомендації № R6(87)18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», Рекомендації № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, Рекомендації Rec(01)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (02)10 щодо цивільних справ, Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах, а також у Типовому законі про міжнародну погоджувальну процедуру, розробленому Комісією ООН з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ) у 2002 році, Європейському кодексі поведінки для медіаторів від 02.06.2004 тощо.

Слід звернути увагу, що ст. 2 Закону встановлює співвідношення міжнародного та внутрішнього права в частині застосування норм міжнародних договорів України, якщо останні регулюють відносини медіації та ускладнені іноземним елементом. Тож міжнародний договір України визначено як чинний міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та який є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Тобто критерій чинності міжнародного договору України відображено у формі ратифікації.

Таким чином, Законом передбачається норма про пріоритет у застосуванні норм міжнародних договорів України перед нормами, які містяться у цьому Законі, якщо останні вступають у протиріччя з міжнародним договором. Цей висновок підтверджується також принципом пріоритету норм міжнародних договорів, закріпленим у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», а саме: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, визначено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Згідно із ч. 2 ст. 2 Закону для цілей цього документа пріоритет мають тільки ті міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. З огляду на це звертаємо увагу на те, що Закон України «Про міжнародні договори України» виділяє міжнародні договори, які підлягають ратифікації (ст. 9), та міжнародні договори, які не потребують ратифікації (ст. 12). Статтею 9 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачено, що ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію.

Ще одним важливим аспектом під час дослідження джерел регулювання відносин у сфері медіації є визначення дії нормативно-правового акта в часі. У зв'язку з цим зазначимо, що законодавство України регулює відносини, які виникли в процесі медіації, із дня набрання ними чинності. За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплено у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання чинності цим актом і припиняється з утратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Конституція України, закріпивши у ч. 1 ст. 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, передбачає їхню зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, який пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначалися поняття правопорушення і відповідальність за нього.

Слід також звернути увагу, що закони та інші нормативно-правові акти України у сфері медіації діють на всій території України і поширюються на всіх осіб, які тут перебувають, тобто відносини у сфері медіації регулюються однаково на всій території України. Що стосується кола осіб, то Закон поширюється на всіх учасників медіації, склад яких визначено в ст. 1 Закону, а саме: медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації, а також на суб'єктів, що забезпечують проведення медіації, зокрема юридичних осіб будь-якої організаційно-правової форми, які надають послуги з медіації та ведуть реєстр медіаторів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що основним нормативно-правовим джерелом України, спрямованим на регулювання відносин у сфері медіації, є закон та підзаконні акти, прийняті на виконання норм закону. При цьому нормативно-правові джерела за сферою дії поділяються на внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні), які є чинними для України відповідно до ст. 9 Конституції.

Крім того, нормативно-правовий аналіз положень Закону вказує на те, що відносини у сфері медіації також регулюються на підставі домовленостей сторін –договору (угоди) між сторонами конфлікту чи спору. Ідеться про договір про проведення медіації, медіаційну угоду, правила проведення медіації, угоду за результатами медіації. Нами вже було акцентовано увагу на доцільності уточнення змісту термінів «медіаційна угода», «договір про проведення медіації», «угода за результатами медіації» та пропонувалися відповідні зміни до Закону [7].

Висновок. Відносини під час процедури медіації в Україні регулюються нормативно-правовими актами (законом, підзаконними актами), а також договором (угодою) сторін у письмовій

чи усній формі. Вважаємо, що предметом наступної публікації може бути аналіз форм договорів (угод), які укладають сторони в процесі медіації, у частині доцільності чи недоцільності їх укладення, їхньої правової природи, а також можливості введення е-форми.

Джерела (форми) права у сфері медіації є вихідними як від держави, так і від сторін спору чи конфлікту. Серед джерел процедури медіації доцільно виділити внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні). До внутрішніх джерел належать: нормативно-правові акти, видані в Україні; підзаконні акти; правовий та судовий прецеденти, які стануть предметом наступного нашого дослідження. До міжнародних джерел слід віднести: міжнародно-правові акти у сфері медіації та міжнародно-правові договори. Джерела (форми) права у сфері медіації існують не відмежовано, а взаємодіють і доповнюють (регламентують, роз'яснюють) Конституцію та закони України, що дозволяє говорити про об'єктивність існування системи джерел (форм). Під цією системою слід розуміти ієрархічну, послідовну та логічну систему Конституції та законів України, інших правових актів законодавства України, пов'язаних між собою метою утвердження, гарантування захисту прав і свобод людини й громадянина.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар станом на 1 квітня 2023 року / за заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О. О., к.ю.н., доцента Федоренко Т. В., к.ю.н., доцента Ізюти П. О. К. : Талком, 2023. 241 с.
3. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти : монографія. Миронівка : ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.
4. Новікова М. Загальнотеоретичні підходи до визнання поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 71–75.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2005, т. 1, с. 17.
6. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів та конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних в законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–78.
7. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Цивільно-правові договори: проблеми якості закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 151–154.